

KRITIKAI VISSZAPILLANTÁS

MIKOLA TIBOR

Jelen írásomban újra vizsgálat alá veszek néhány problémát, amelyekkel már korábban is foglalkoztam, de amelyekre különböző okok miatt kíváncsúnak látszik újólag kitérni.

I. Még egyszer a *-ság* ~ *-ség* képzőről (NyK. LXIV, 299—308).

Erre a cikkemre GULYA tért ki egy rövid megjegyzésben (NyK. LXVI, 384). — BERRÁR (A magyar nyelv története 323) csupán a *-ság*, *-ség* képző PAIS—HORPÁCSI—BALÁZS-féle magyarázatát ismerteti. — SAUVAGEOT (BSLP. LIX, 236) így foglalja össze véleményét cikkemről: „C'est séduisant, cela se justifie à la fois phonétiquement et sémantiquement, mais, en l'absence de documentation ancienne, cela demeure conjectural”. — МАЙТУНСКАЯ (Словообразование имен в старом и средневенгерском языке 86) minden kommentár nélkül közli föltevésemet.

Jelenleg a következő nézetek vannak forgalomban eme sokat vitatott képző eredetéről:

1. HORPÁCSI (MNy. XLIX, 44—50) szerint képzőnk a *ség* 'halom' szóból származik, s eredetileg gyűjtőnévképző volt.

2. BALÁZS (MNy. XLIX, 50—61) szintén úgy véli, hogy a képző a *ség* (~ *ság*!) 'domb' szóból származik, s kétféle fejlődési folyamatot tart lehetségesnek: a) *kerek ség* 'kerek domb' → 'kerek kiemelkedés' → 'kerek alak' → 'valaminek kerek volta, állapota'; b) a *Hátság*, *Somogység*, *Bácskaság* és más hasonló, a *ség* ~ *ság* szót tartalmazó szavakból alakult volna ki a képző (először mint gyűjtőnévképző).

3. LIIMOLA (FUF. XXXI, 104—116) a vog. T. *l'seü*, P. *šy* 'idő' szóból indul ki, tehát az elvont képzői szerepet tartja elsődlegesnek.

4. MIKOLA (NyK. LXIV, 299—308) az osztj. DN. *išəŋk* 'meleg, forróság', finn *henki* 'lélek', lp. L. *hägga* 'lélek, élet, személy' szavakat alapul véve szintén az elvont jelentés elsőbbségét vallja a gyűjtőnévvel szemben.

5. GULYA (NyK. LXVI, 384) annak alapján, hogy az osztj. V. *täy* 'hely' szó elvont képzői szerepet is betölt, egy 'hely' jelentésű szóból, talán éppen a *ség* 'domb' térszínforma-névből szeretné levezetni képzőnk.

Amint ebből a vázlatos felsorolásból is kiderül, nagyon fontos annak az eldöntése, hogy képzőnk elvont főneveket vagy gyűjtőneveket alkotott-e eredetileg. Ha ezt tisztáztuk, a lehetséges magyarázatok köre mintegy a felére szűkül. Nos, ezt annak idején már GOMBOCZ kielégítően tisztázta (Berzeviczy- emlékkönyv 39—41). Rámutatott arra, hogy „az *erdőség*, *hegység*, *népség*-féle gyűjtőnevekre még a XVI—XVII. századból is csak igen gyér adataink vannak. A *Barcaság*, *Ormánság*, *Nyírség*, *Szilágyság*-féle helynevek is eleinte képző nélkül jelentkeznek: *Barca* (*Burza*, *Bursa* MNy. XI, 242), *Ormán* (MNy. XXIV, 25), *Nyír* (Anonym.), *Szilágy* (OkI Sz.).” Így a Balázs föltevését támogatni hivatott *Szilágyság*, *Ormánság*, *Bácskaság*, *Erdélyiség*,

mezőség stb. gyűjtő értelmű névek elveszítik bizonyító erejüket, mivel ezeknek és más ilyeneknek jóval előbb meg kellett volna lenniük, hiszen már a legelső nyelvemlékeinkben is tömegével fordulnak elő elvont jelentésű *-ság*, *-ség* képzős szavak, amelyek pedig e magyarázat szerint csak a gyűjtőnevek alapján fejlődtek volna ki. A régóta adatolható *Ursegh*, *Byksag* stb. tulajdonnevek viszont nem gyűjtőnevek.

HORPÁCSI ezt a nehézséget úgy igyekszik megkerülni, hogy a nagyon régóta meglevő *ország*-féle szavakat is gyűjtőnévnek veszi, s belőlük vezeti le a képző többi jelentését. Csakhogy ez nem megy. Amint idézett cikkemben kimutattam (301), az *ország*, *bánság*, *fejedelemség* stb. szavaknak kettős jelentése van, pl. az ÉSz. szerint: *bánság* '1/ A bán hivatala, méltósága, 2/ a bán kormányzása alatt álló terület.' Az 1/ jelentés elvont, a 2/ akár gyűjtőnévi is lehet, de annyi bizonyos, hogy az 1/-ből keletkezett a 2/. Ez a jelentésfejlődés érthető, hiszen a báni, királyi stb. méltósággal együtt járt bizonyos területek feletti uralom is. Ilyen mondatok, mint pl. (ÉrsK. 456 b) „Kateryna megmarada, az *kyralsag* rea zalla,” alkalmat adhattak az említett jelentésváltozásra, hiszen nemcsak a királyi tisztség, hanem az ország is Katerynára szállt. Az *ország* szónál is lehetséges ez a magyarázat. Az *ország* van kifejezés eredetileg ezt jelenthette: 'országolában van', majd később ezt is: 'az őrhelyen van'. Így alakulhatott ki a valakihez tartozó területet jelentő szavak sora: *bánság*, *ország*, *hercegség* stb., s mivel általában nagyobb területre vonatkoztak, érthető, hogy a *-ság* *-ség* képző nagyító, fokozó értelmet is kapott. Fordítva ez nemigen volna lehetséges, hiszen ha a gyűjtő (pl. *társaság*) vagy a fokozó (*erdőség*, *térség*) érteleme volna az eredetibb, akkor a *bánság* sem igen jelenthetne mást, mint 'bánok társasága, sok bán' vagy 'nagy bán'. Már pedig egy 'halom, domb' jelentésű szóból ez utóbbi volna várható. A *ség* 'domb' szóból való kiindulásnak tehát ellene mondanak mind az elvi megfontolások, mind a tényleges történeti adatok.

A föltételezett *kerek ség* 'kerek domb' → 'kerek kiemelkedés' → 'kerek alak' → 'valaminek kerek volta, állapota' jelentésfejlődésre épülő magyarázatot szintén nehezen lehetne akceptálni. Úgy látszik az idézett jelentésfejlődési magyarázatból, mintha a *ség* 'domb' szó különösen alkalmas lenne arra, hogy elvont főnévképzővé váljék. Mivel azonban a világon minden konkrét dolognak van alakja, bármelyik konkrét szóból levezethetnénk ilyenformán a 'kerek alak' → 'valaminek kerek volta, állapota' jelentést, pl. *kerek alma* 'k. a.' → 'kerek alak' → 'valaminek kerek volta, állapota', vagy más jelzővel: *vékony deszkakerítés* 'v. d.' → 'vékony alak' → 'valaminek vékony volta, állapota', *vastag fal* 'v. f.' → 'vastag alak' → 'valaminek vastag volta, állapota'.

GÜLYA azon nézete, hogy a *-ság*, *-ség* képző egy 'hely' jelentésű szóból származnék, elfogadható lenne — ha ismernénk egy *ség* 'hely' szót. Csakhogy nem ismerünk. A régi *ség* 'domb' helyet jelöl ugyan, de nem elvontan, hanem konkrétan. Egy közhasználatú konkrét szó pedig nemigen szerepelhet ugyanakkor elvont névszóképzőként is. Erre nézve vö. NyK.-beli cikkemet s az ott idézett irodalmat (LXIV, 305—306). A GÜLYA említette osztj. *täy̥* 'hely' szót éppen elvontabb jelentése teszi alkalmassá a képzői szerepre.

Nagyon is indokolt tehát, hogy a *ség* 'domb' szóra alapozott magyarázatokat elvessük, még akkor is, ha közvetlenül az elvont képzőt próbálják belőle levezetni. Változatlanul azt vallom, hogy a forgalomban levő magyarázatok közül csak LIMOLÁÉÉ vagy pedig az általam adottat lehet elfogadni. Esetleg föl lehet eleveníteni még BUDENZ régi magyarázatát, amely szerint *-ság*, *-ség*, képzőnk a finn *sää* 'időjárás' szó rokonságába tartozik (Nyr. I, 344). Az eredeti *s- ugyanis könnyen *ś-szé

palatalizálódhatott a palatális hangrendű szóban (vö. MOÓR, ALH. II, 363—4, NyK. LXI, 363—4; RADANOVICS, NyK. LX, 429, LXI, 364; MIKOLA, NéprNyelvtud. VIII, 29).

Hangtanilag mindegyik magyarázat problematikus, nehéz ugyanis megnyugtatóan tisztázni az sz- ~ s- váltakozást. A hangalaki kettősség kialakulásának az is oka lehet, hogy esetleg két önálló szó rejlik képzőnkben, valamelyik kettő az alábbiak közül:

1. **čenke* 'melegség, gőz' → 'lélek' (vö. finn *henki* 'lélek, élet', lp. L. *hägga*, osztj. DN. *čənk* 'meleg, melegség').

2. **čene* 'idő' (vö. vog. AL. *ši* 'idő', *čew* stb.).

3. **säne* 'ég, idő(járás)' (vö. finn *sää*, zürj. *synöd*, *synad* 'levegő,' magyar *ég*).

II. Egy magyar szócsalád eredetéhez (NéprNyelvtud. V—VI, 41—47 és németül: ALH. XIV, 317—326).

Ezzel a tanulmányommal kapcsolatban eddig nem hangzott el kritikai megjegyzés, és lényegében én is fenntartom, de az egyik helyen (NéprNyelvtud. V—VI, 43, ALH. XIV, 322) hibásan írtam át KARJALAINENNAK ezt az adatát (Karjalainen—Toivonen 791): V-Vj. *tõğʷräh* 'beim Brennen von Holz entstandene leichte, flockige Asche'. A *tüz* szavunk megfelelőjét képező *tõğʷat* 'tűz' előtagot összekevertem a *tõğʷat* 'Querholz des Bootes' (~ magyar *tar*) szóval, s a főtebb idézett V-Vj. (*tõğʷräh*!) adatot 'keresztbe rakott fák porá'-nak értelmeztem. Helyreigazításom nem érinti cikkem fő mondanivalóját.

III. Etimológiai megjegyzések (NyK. LXV, 406—410).

Ebben az írásomban többek között *émelyeg* szavunk eredetével foglalkoztam. Összekapcsolhatónak véltem a következő rokon nyelvi adatokkal: finn *imelä*, *imara* stb. 'édes, édeskés, émelygős'; lp. N. *âmiidit*, *hâmiidit* 'nagyon édes, különösen jó ízű lenni'; zürj. *jumol*, *jumǵä* 'édes, édeskés'; votj. *jumal*, *dumal* 'édes, savanyítatlan'.

Etimológiámat — a jelek szerint — nem fogadják el. RÉDEI (NyK. LXVII, 329—330) az egyeztetést azzal utasítja el, hogy a magyar szónak nincs 'édes' jelente, a rokon nyelvekből ide kapcsolt szavak viszont mind 'süss, süsslich' értelemben használatosak. Szerinte az *émelyedik* belső keletkezésű szó, az *emel* ige származéka, amint ezt már KASSAI is vélte (II, 81).

A „Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” ugyanezzel az indoklással veti el etimológiámat, elutasítja azonban a KASSAI—RÉDEI-féle magyarázatot is.

LYTKIN (IstVokPermJaz. 214) csak a finn-permi ágba tartozó nyelvek adatait idézi, s az általam rekonstruált **jimä*-tő helyett inkább valamilyen közelebből meg nem határozott mély hangú töből indulna ki.

Mi lehet a helyzet az *émelyeg* etimológiájával? Ma már én sem vallom azt, amit az NyK. idézett helyén írtam, hogy „ezen szavunkat biztosan finnugor eredetűnek kell tartanunk”. A finnugor eredetet nemigen lehet bizonyítani. De azért talán nem olyan rejtélyes ez a szó. Vizsgáljuk meg egészen röviden az alaktani sajátosságait!

Az *émelyeg*, *émelyít*, *émelyedik* szócsalád képzői alapján a következő szavakkal állítható párhuzamba: *vigyorog* ~ *vigyorít* ~ (el)vigyorodik, *tekereg* ~ *tekerít* ~ *tekeredik*, *csavarog* ~ *csavarít* ~ *csavarodik*, *háborog* ~ *háborít* ~ *háborodik*, *támolyog* ~ (meg)támolyít ~ (meg)támolyodik, *tévelyeg* ~ (el)tévelyít ~ (el)tévelyedik, *sompolyog* ~ (el)sompolyodik, *kesereg* ~ *keserít* ~ (el)keseredik, *tántorog* ~

(meg)tántorít ~ (meg)tántorodik, nyomorog ~ (el)nyomorít ~ (el)nyomorodik, hunyorog ~ hunyorít ~ hunyorodik, kuporog ~ kuporít (vö. TüzNyelvt. 393) ~ (le)kuporodik, csikorog ~ csikorít (i. h.) ~ (meg)csikorodik stb.

A felsorolt szavak hangutánzó-hangfestő jellege világos, ezért az *émelyeg* családját is jó okkal ilyennek tarthatjuk. Így látja a dolgot SIMON GYÖRGYI is (MNY. LVI, 442), aki az *émelyeg*, *endeleg* stb. több változatban előforduló szavakat az ún. kifejező szók között tárgyalja. Az idézett adatok *l* ~ *l'* ~ *r* hangja a rokon nyelvekben is gyakran használatos hangutánzó-hangfestő szavak képzésére, pl. osztj. J. *táyar-* 'schallen, erschallen', Kaz. *nñɣar-* 'winseln', O. *sonɣar* 'schlecht brennen, glimmen', V. *winɣali* 'Haken' stb. (vö. GANSCHOW, Affektiv-deskriptive Wortbildungssuffixe im Ostjakischen — CIFU. 188—192). GANSCHOW szerint a következő hangok szerepelnek leginkább a deskriptív szóképzésben: a palatálisok (*l'*, *n'*, *s'* stb.), a kakuminálisok (*l*, *n*) és az *r*.

Indokolt-e azonban jelentéstani szempontból az *émelyeg* családját deskriptív jellegűnek tartanunk? Minden bizonnyal! Az émelygés elég kellemetlen dolog, s többnyire bizonyos nem éppen esztétikus hangok hallatását idézi elő. Az Új Magyar Lexikon ezt írja az émelygésről: „a hányást megelőző állapot; kellemetlen közérzéssel, fejfájással, szédüléssel, gyengeség érzésével, fokozott nyáleválasztással, hányingerrel jár”. Az ilyenkor keletkező hangoknak a leírására szolgálhatott eredetileg a szócsalád *em-*, *im-* töve, majd a jellegzetes deskriptív képzők fölvételével a szócsalád beépült a magyar szókészletbe.

Ezek szerint *émelyeg* szavunk alighanem belső keletkezésű szó, s az ilyen szavaknál az ősi eredetet általában nem lehet meggyőzően bizonyítani.

Ami most már a kérdéses finn, lapp és permi adatokat illeti, úgy vélem, azokat is hangutánzó-hangfestő jellegűeknek tarthatjuk. Alaktani szempontból erre mutat a vizsgált szavaknak a finnségi nyelvekben megfigyelhető hangalaki változatossága: finn *imelä*, *imara*, *imakka*, vepsze *imel'*, *äimeä*, liv *imäb* stb. A finnségi — lapp — permi adatok is eltérnek hangalakikilag: lapp N. *ämiidit*, *håmiidit* — zürjén *jumol*, *jumid*, votják *jumal*. Ilyenformán nem biztos, hogy ezeket az adatokat feltétlenül vissza kell vezetni egyetlen alapformára. De ha igen, akkor igaza van LYTKINNEK (i. h.): nem **imä-*, hanem mondjuk **joma-* látszik a legjobb megoldásnak. A **jo-* > *i-* fejlődés a finnségi nyelvekben nem lehetetlen, vö. pl. finn *iho*, mord. E. *jožo*, cser. *iuzž*. Az idézett szavak *l*, *r* képzőeleme is a deskriptív jelleget tükrözheti.

Jelentéstani szempontból tanulságos, ha szóba hozzuk azokat a szamojéd adatokat is, amelyeket a SKES. kérdőjellel a finn szavakhoz kapcsolt: nyenyec *namheli* 'ist schmackhaft' stb., kam. *nāmȳä* 'süss'. Ezeket a szavakat korábban töröltém az etimológiából (i. h.), azzal hogy hangutánzó-hangfestő jellegűek, föltehetően a *namč* 'essen' ige származékai. Nos, a hangutánzó jelleg a finn-permi szavaknál is lehetséges. A szamojédra nézve 'ehető' → 'ízletes, édes' fejlődést tettem föl. Ezt a föltevést a finnugor nyelvekre nemigen alkalmazhatjuk, mert azokban **am-*, **em-*, **im-* 'essen' ige nincsen. De a deskriptív jellegre utaló alaktani vonások alapján arra lehet gondolni, hogy a szócsalád alapjául a **jam-*, **jom-*, **ām-*, **im-*, **am-* tövek szolgáltak, amelyek pedig eredetileg az embernek egy-egy ínycsiklandó látvány fölkelte étvágát voltak hivatva kifejezni.

A finn-permi, a szamojéd és a magyar szavak rokonok tehát annyiban, hogy föltehetőleg mindannyian az étkezéssel kapcsolatos deskriptív, érzelmkifejező indulatszavakból keletkeztek, az indíték azonban mind a három esetben más volt, s így a szóban forgó szavak egyeztetése nem ajánlatos.

RÉDEINEK az *emel* igével kapcsolatos magyarázata szerintem is téves. Mivel azonban sem a TESz., sem MSzFE. nem fogadja el magyarázatát, a cáfolatot mellőzhetőnek tartom.

IV. A palato-veláris mássalhangzók velarizáló hatása az ősmagyarban (Népr. Nyelvtud. VIII, 23—31).

Ezzel az írással kapcsolatban több észrevétel hangzott el. N. SEBESTYÉN IRÉN (NyK. LXVIII, 79) meggyőzőnek tartja. Elvben RÉDEI is elfogadja (Nyelvtud. Ért. LVIII, 167—168), de egyes etimológiákkal nem ért egyet: „... olykor azonban a szerző merész, hangtanilag és jelentéstanilag nehezen vagy egyáltalán nem igazolható feltevésekbe bocsátkozik (pl. a *tele* ~ *dagad* etimológiai összefüggése, *faj*, *áll* 'Kinn', *óv*). Ezek cáfolatára itt nem térhetünk ki, csupán példaként említjük meg, hogy az osztj. Vj. *lāyaltā* 'warten ...' igének a m. *óv* és a finn *säästää* 'megtakarít ...' szóval való összekapcsolása egyebek között azért sem lehetséges, mivel a Vj. *l*-tanúsága szerint az osztják szóban eredeti **l*-tehető fel. Egyébként a magyar és a finn szó sem egyeztethető egymással”. — írja RÉDEI. RÉDEI cikke különben a velarizációval ellentétes palatalizációs folyamatot vizsgálja, címe: „A palatális mássalhangzók palatalizáló hatása az ősmagyarban”. Tíz esetet hoz fel a palatalizációra.

Elvi ellentétéről tehát nincs, de nem is igen lehet szó közöttünk. Ha egyszer van palatalizáció, akkor velarizációnak is kell lennie. Persze egy-egy palatalizációs hangváltozás sokkal inkább szembetűnő, hiszen az *l*, *n*, *s* stb. betűkre rá van írva a palatalizáltság jele, az *ŋ*, *k*, *γ* betűkön viszont semmi sem mutatja az általuk jelölt hangok velaritását (csak maga a betű).

Vegyük sorra most már cikkem néhány etimológiáját! A *ragad* szóról írottakat RÉDEI elfogadja, a *dagad*-ról adott magyarázatomat viszont nem. Elveti az etimológiát a MSzFE. és a TESz. is. A *dagad*-dal (i. h.) a következő osztják adatokat vetettem egybe: V—Vj. *tōŋatā* 'sich füllen, satt werden', *tōŋtām* 'kylläinen, cymäü', Vj. *tōŋtewtā* 'füllen, voll machen', V. *təŋtəwti* 'imper.', V—Vj. *tōkəntā* 'sich füllen (die Stube); eng werden', Irt. *teknəm* 'vollgestopft' stb. Az osztj. szavak számszámra fordul elő az *e ~ ə*, *ə ~ ö* váltakozás (vö. STEINITZ, OstjVok. 34 kk.), s nagyon gyakori a palato-velárisok melletti *e > ő*, *ə > ő* labializáció (i. m. 112 kk.). Ezért igen valószínű, hogy a következő szavak is idetartoznak: (KARJ.—Torv. 992—993) V. *tōŋrəmtā* 'kneifen', Trj. *tāŋərtayə* 'mit den Fingerspitzen greifen, nehmen', Kaz. *tāŋərti* 'kneten (Teig mit Händen)' stb., Ész. (AHLQV.) *tanğyrtlem* stb. 'drücken, pressen, kneten', Déli (PATKANOV) *tenrem*, *tanrem* 'drücken, pressen, kneten', (KARJ. OL.) Kond. *təŋərt*-, O. *təŋərt*- stb.

Ez utóbbi szavakat WICHMANN (FUF. XI, 223) a magyar *dagad*, *dagaszt*-hoz kapcsolta a következő vogul és zürjén adatokkal együtt: vog. (MUNK.) É. *+tanerti*, K. *+tāŋerti* 'drücken', É. *+tanriti* 'zusammendrücken', *+tanrali* 'kneten'; zürj. *dundəŋi* 'schwellen, aufschwellen' stb.

A MSzFE. a zürjén *dundəŋi* idetartozását lehetségesnek tartja, az obi-ugor szavakat azonban, hivatkozva azok eredeti magashangúságára, az etimológiából kizárja. Jelentéstanilag nem említ, így hát egyedül a hangrendi eltéréssel van baj. Egyéb hangtani akadály nem is igen lehet, hiszen a szókezdő *d*- csak **t*-ből alakulhatott ki a zöngés -g- hatására, maga a -g- pedig több biztos etimológiában is rokon nyelvi *ŋ*-nek felel meg: *agg*, *ég*, *fog*, *fogoly* stb. Egyeztetésünk igaza tehát azon múlik, lehetséges-e eredeti palatális magánhangzók velarizálódása meghatározott

hangkörnyezetben. Más szavaknál RÉDEI is elfogadja a velarizálódást, s az *akar*-ra nézve a TESz., valamint STEINITZ (DialWörtOstj. 140) is lehetségesnek tartja, holott az *akar* etimológiája a hangrendi eltéréseken kívül más szempontból is problematikus.

Szerintem az etimológiát a lehetséges egyeztetések közé sorolhatjuk. Hangtaniilag — továbbra is azt vallo — **tāne*-tőből kell kiindulni. Az idézett vogul adatok talán ezt képviselik, bár nehéz a pontatlan lejegyzések alapján állást foglalni. Az osztják (*ä >*) *e ~ ə ~ ö* képviseltek nem igényelnek magyarázatot, sok szóban megfigyelhetők efféle változások. Az *ä > e*-re nézve vö. STEINITZ, FgrVok. 20, MIKOLA i. h. 25! A magyarban velarizáció történt. Az zürjén *u*-t nem kell föltétlenül **a*-ból eredeztetni. Mint LYTIN kimutatta (IstVokPermJaz. 220—223), a zürjén *u* több esetben közpermi **ü* közvetítésével eredeti palatális magánhangzóból származik.

Jelentéstanilag nincs probléma. A régi 'nyom, szorít, telenyomkod, nyomkodással felduzzaszt' jelentés *dagaszt* szavunkban máig is megmaradt. A *dagad* alapjelentése az ÉSz. szerint 'folyadékot szív magába, és vele telítődve térfogatában növekszik'. Ilyenformán az osztj. *tōhetä* stb. 'sich füllen, satt werden', *teknäm* 'vollgestopft' stb. idekapcsolása jelentéstanilag nagyon is indokolt. A zürjén szónál is megvan a telítődés motívuma: (FOKOS) 'schwellen, aufschwellen (Intr.); unbeweglich werden (wenn man z. B. viel gegessen oder getrunken hat), erstarren stb.'

Az elmondottakból kiviláglik, hogy jelentéstani szempontból a *telik* ige is idekiváncozik ebbe az összefüggésbe, bár a hangrendi eltérés miatt fel sem merült eddig esetleges idetartozása. Nézzük, van-e hangtani nehézség a hangrendi eltéréseken kívül! Mivel finnugor szavakban a magyar *d*- csak **t*-ből jöhet, a szókezdettel nincs probléma. A *dagad*-ot eddig senki sem tartotta jövevényszónak, s jelentése alapján bizvást finnugor eredetűnek tekinthetjük. Van-e a *tel*-ben olyan hang, amely a *dagad* *g*-jének megfelelhet? A finn *täysi* *y*-je, a vogul K. *täylä* stb. *y*-je alapján azt mondhatjuk, hogy van. Hogy a mai magyar *tel*-tő belsejében a palato-velárisnak nincs nyoma, az más kérdés. Hogy hová lett, arról lehet vitatkozni, bár szerintem a *tel*, *teljes tel*-tővéből arra következtethetünk, hogy metatézis történt, s a *-j*-t tehát a finn *y*, vogul *y* megfelelője. Egyébként a magyar *lel* igében sem találjuk a megfelelő finn *lōytä* *y*-jének folytatását. Erről idézett cikkemben részletesen szoltam. A legproblematisabb talán még az volna, hogy ilyenformán a **tān*(•)*de de* elemét képzőnek kell nyilvánítani, de mivel tudjuk, hogy az alapnyelv fogalomszavai eredetileg két szótagosak voltak, ez sem jelenthet elháríthatatlan akadályt.

A *faj* szóról adott magyarázatom szintén az elutasított példák között szerepel RÉDEINél. Csakhogy — mint utaltam is rá — az etimológia nem tőlem, hanem MÉSZÖLYTől származik. Számomra megnyugtató, hogy a TESz. komolyan számításba veszi MÉSZÖLY elgondolását.

Az áll (fn.) szónál a MSzFE. és a TESz. is RÉDEI álláspontjára helyezkedik. Úgy látszik, nem sikerült meggyőződen bizonyítanom, hogy az osztják *-ōñä-* nemigen felelhet meg közvetlenül a magyar *á*-nak. Ez volna rá az egyetlen példa, ugyanakkor amikor több szó is az eltérő, szabályos képviselertet mutatja, pl. *ñōyās ~ nyuszt*, *tōyäl ~ toll*, *lōñät ~ olvas*, *tōñämtä ~ tud!*, *jōyät ~ jut* stb.

A MSzFE. és a TESz. a következő egyeztetést adja első helyen: osztj. V—Vj. *ōñäl*; votj. *añlās anges, andes* stb.; cser. U. *onlaš*; lapp N. *äl'dnâ ~ älgñä*, Ko. *ēñä*. Az alapalakot **onlā* vagy **olnā* formában teszik föl. Ez ellen a rekonstrukció ellen azonban föl lehet hozni egyet s mást, s ami a legsúlyosabb, még azt is, hogy egyes idekapcsolt adatok eredeti palatális hangra látszanak utalni. Így a lapp N. *ä*

aligha jöhet másból, mint korábbi palatális vokálisból. COLLINDER (CompGr. 162) ugyan egy-két szóban **u*-t is megenged, de egyrészt a többi nyelv alapján **u* itt nem valószínű, másrészt a lapp *â* (<**u*) palato-velárisok előtt jelentkezik (pl. *lâkse, sâñás*), s így jó okkal gondolhatunk ezen egy-két szó esetében velarizációra azokban a nyelvekben, ahol most *u* áll. A votják *anlās*-nál is inkább palatális, mint veláris előzményre gyanakodhatunk. Itkonen (FUF. XXXI, 323) egyetlen egy olyan permi *a*-t tartalmazó szó említ, amelyik esetleg **o*-ból eredhet: ?? zürj. *kad*, s mint látjuk, azt is két kérdőjellel látja el. Előpermi **ä, *e* viszont komolyabban szóba jöhet (i. h.).

Ezek alapján az az érzésem, hogy sajnos nehéz túljutni azon a több évtizedes hagyományon, mely szerint a palatális hangrendű szó a palatálissal, a veláris a velárisal simán egyeztethető, még akkor is, ha — mint itt is — a velaritás egyik-másik nyelvben világosan másodlagos. A fő dolog csak az, hogy most ne legyen hangrendi eltérés.

Én meg vagyok győződve róla, hogy előbb vagy utóbb kiderül: az *áll* szavunk egész rokonsága magas hangrendű volt eredetileg. Végső soron talán még az osztj. V. *ōñāl* és az Irt. *āñan*, V. *āyān* családja is összefügghet egymással egy **āñe*-tő alapján. Ebből a többől alakulhattak ki a palato-veláris *ñ, ɣ* velarizáló és szűkítő hatása által (vö. erre nézve idézett cikkemen kívül még: ITKONEN, FUF. XXIX, 331—332; STEINITZ, FgrVok. 25; N. SEBESTYÉN IRÉN, NyK. LXVIII, 78—82; MIKOLA, Népr-Nyelvtud. XI, 20 is) az egyes nyelvek hangtanilag eléggé eltérő képviseletei. Nem gondolnám, hogy egyetlen rekonstruált magánhangzóból bárki is le tudná vezetni a rokon nyelvek képviseleteit, anélkül, hogy erőszakot tenne a hangtörténeten. Csak úgy fejthető meg ez az etimológia — annyi más etimológiával együtt — ha minden nyelvben és minden időben számolunk a hangkörnyezet befolyásán alapuló sporadikus hangváltozások lehetőségével.

Az **āñe*-tő különböző képzőket vett föl az egyes rokon nyelvekben. Képző-eltérés a MSzFE. etimológiájában is van: votj. *āñdes* stb.

Végül a magyar *óv* etimológiájáról kell még néhány szót ejtenem. Bővebben a Néprajz és Nyelvtudomány tavalyi kötetében szoltam róla (XI, 24). Ami az osztj. Vj. szókezdő *l*- megfelelést illeti a *lāyaltā* (< **sāyes*-) igében, arról megemlítettem, hogy ez az *l*- a szóbeljei szabályos *-l*- (< **-s*-) asszimiláló hatásával magyarázható (vö. CompGr. 60). Egy-egy kanonizált etimológiában RÉDEI is számol ilyen lehetőséggel, például az MSzFE.-ben az *arasz* címszónál: „Az osztj. O. *sōras* *s*- hangja a szóvégi **ś* (> osztj. *s*) asszimiláló hatásával jól magyarázható”. Kénytelen vagyok szóvá tenni továbbá, hogy RÉDEI szófejtésemet kommentálva — akaratlanul is — csökkenteni annak jelentéstani hitelét. T. i. az *óv*-val egyeztetett rokon nyelvi szavak szerteágazó jelentései közül csak az egymástól leginkább eltérőket idézi, holott az osztják szónak ’warten’ mellett ’aufpassen, wache halten, besehen; im Auge behalten; sich hüten’, más nyelvjárásokban ’hüten (Vieh), sparsam anwenden, schonen’, a finn megfelelőnek a ’megtakarít’ mellett ’megőriz; óv, kímél; elhalaszt’ jelentései is vannak. A kiterjedt jelentéskörű szavak alapjelentése hajdan — az osztják adatokból következtetve — talán ’figyel, szemmel tart’ lehetett. Ebből az összes többi jelentés jól levezethető.

V. A *t* tárgyrag eredetéhez (NytudÉrt. XLVI, 57—62).

Ebben az írásomban a magyar nyelvtörténet egyik fontos kérdésében fordultam szembe az általános felfogással. BÁRCZI azonnal válaszolt is fejtegetéseimre, és mindenestül elutasította őket (MNY. LXI, 276—81). Valamivel később RÉDEI is azonosította magát BÁRCZI ellenérveivel, noha ő nem a közfelfogást képviseli, hanem saját külön véleményét hangoztatja (MNY. LVIII, 421—35; ALH. XVI, 111—133).

BÁRCZI cikkére már válaszoltam (MNY. LXII, 441—461). RÉDEI felfogását részletesen cáfolgatni talán nem szükséges. Tudomásom szerint egyedül SAUVAGEOT foglalkozott vele (BSLP. LIX, 268—269), s lényegében elvetette. Mind a finn-ugor nyelvészeti összefoglalás, mind a magyar nyelvtörténeti kézikönyv az általam is képviselt nézetet vallja (HAJDÚ, Bevezetés... 75—77; BÁRCZI—BENKŐ—BERRÁR, A magyar nyelv története 422—423).

RÉDEI szerint: „Die von Bárczi gegen die Auffassung Mikolas vorgebrachten Argumente akzeptieren wir in vollem Masse”. Ezek szerint az én MNY.-beli érvelésem „in vollem Masse” RÉDEINEK is szól. RÉDEI egyébként BÁRCZI GÉZA gondolatmenetét nem bírálja, holott az ő szempontjából BÁRCZI nézete legalább olyan hibás, mint az enyém.

BÁRCZI érvelését még meg is toldja RÉDEI a következőkkel: „Vollkommen falsch ist auch die Meinung Mikolas, dass sich in den verwandten Sprachen mit objektiven Konjugationen ebenfalls Personal- oder Demonstrativpronomina mit Akkusativwert mit dem Verb verbunden hätten. Wenn es so wäre, könnte man fragen, warum nicht das uralische Akkusativsuffix *-m* zum Ausdruck des Objektes in einer oder anderer fin. Sprache an das Verb angefügt wurde?”. „Die Bezugnahme Mikolas auf solche ieur. Formen wie z. B. schwed. *finnas* 'sich (be)finden', russ. *мыться* 'sich waschen' ist nicht stichhaltig, weil diese Verba Reflexivpronomina enthalten...”.

Az idézet első fele meglepő. Ugyan hogy járulhatna egy verbum finitumhoz accusativusrag? Egyébként ez egyáltalán nem is következik a tárgyas ragozásról adott magyarázatomból. — A *finnas*, *мыться* szavak reflexív jellegéről helyesen emlékezik meg RÉDEI, csak éppen azt felejtí el megemlíteni, hogy én több más példát is idéztem, amelyekben tranzitív igékhez tapadt a tárgyi értékű névmás.

A RÉDEI-féle magyarázattal kapcsolatban csak egyetlen dologra akarok utalni. RÉDEINEK el kellett volna végeznie egy ellenőrző vizsgálatot. Ha a determinálás, mint RÉDEI fölteszi, eredetileg csak az alanyon volt meg, s onnan terjedt át egyeztetés által az igére, abból következik valami: az ige tárgyas egyes szám 3. személyű ragjának meg kellene egyeznie az illető nyelvben determinálásra használt birtokos személyraggal, hiszen eredetét tekintve azonos vele. Ám ezzel többszörösen is bajok vannak. A magyarban a jelek szerint a 2. személyű birtokos személyragot használták determinálásra, de az ige nincs meg az objektív ragozásban a *t*. A keleti osztjákban a tárgyas igeragozásban *-ta*, *-tā* van, olyan alak, amilyen a birtokos személyragok között nem is fordul elő.

Ez az egyszerű vizsgálat is mutatja, hogy RÉDEI föltevése nem állja ki a próbát. Persze azért megvan a tudományos jelentősége: világosan összefoglalta a tárgyas ragozás problematikáját, rámutatott a kérdéskör megoldatlan voltára, s ezzel elindított egy termékeny eszmecserét, amely remélhetőleg közelebb visz majd minket a tárgyas ragozás számos részletének tisztázásához.

KRITISCHER RÜCKBLICK

von

T. MIKOLA

Der Verf. nimmt erneut Stellung zu einigen vielumstrittenen Fragen der ungarischen und fgr. Sprachwissenschaft.

I. Der Verf. bringt weitere Beweise dafür, dass das ung. Wortbildungssuffix *-ság*, *-ség* ursprünglich zur Bildung abstrakter Nomina gedient hatte. Wenn dem so ist, dann kann das Suffix *-ság*, *-ség* von *ség* 'Hügel' nicht abgeleitet werden. Der Ursprung des Suffixes könnte vielleicht mit Hilfe eines der folgenden Wörter geklärt werden: fi. *henki* 'Seele, Leben' usw., oder fi. *sää* 'Wetter, Witterung' usw., oder wog. LU *ši* 'Zeit' usw.

II. Im zweiten Teil des Artikels wird die phonematische Umschrift eines ostj. Wortes korrigiert.

III. Im dritten Teil behandelt der Verf. die Etymologie des ung. Wortes *émelyeg* 'es ist einem übel'. Der Verf. hält das Wort für eine onomatopoetische Bildung. Auch fi. *imelä* 'süßlich' und die mit ihm verbundenen Wörter der verwandten Sprachen dürften onomatopoetischen Ursprungs sein.

IV. Im Zusammenhang mit der velarisierenden Wirkung der palato-velaren Konsonanten erörtert der Verf. die Etymologie der folgenden ung. Wörter: *dagad* 'schwellen (intr.)', *teli* 'voll', *áll* 'Kinn', *óv* 'schützen'.

V. Im letzten Teil beschäftigt sich der Verf. mit Rédei's Erklärung vom Ursprung der objektiven Konjugation. Nach Rédei sollte die obj. Konjugation im Ung. so entstanden sein, dass das determinierende Element vom Ende des Subjekts auf das Prädikat übertragen wurde. Dieses Element sollte auch am Prädikat anfangs die Determiniertheit des Subjekts bezeichnet haben, und erst später wäre es auf das Objekt des Prädikats bezogen worden. Die Verfehltheit dieser Annahme ist leicht einzusehen. Wenn Rédei's Erklärung richtig wäre, sollte ein *t* in der obj. Konjugation des Ung. vorhanden sein. Im Ung. wurde nämlich das Pxsg2 als determinierendes Element gebraucht.